

sa Kur'an'a ait kavramlara başarılı filolojik açıklamalar getirmesi ve bu kavramları Arap edebiyatı kaynaklarına başvurarak açıklaması bakımından özel bir değer taşır. Müellif, Mu'tezilî anlayışı teyit maksadını güden bu açıklamaları sırasında başta İbn Kuteybe, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm ve İbnü'l-Enbârî olmak üzere çeşitli âlimlerin görüşlerinden örnekler vererek bunları çürütmeye çalışır. Bu tenkitler, keskin bir zekâ ve engin bir kültürün ifadeleri olması yanında alışılmışın aksine son derece nazik olmasıyla da dikkat çeker.

Eserin edebiyat ağırlıklı kısımlarında Arap edebiyatında tekrar sanatı, hazırcevaplık ve bu yönde meşhur olanlar, ünlü şairlerin kısa hal tercümeleri ve şiirlerinden örnekler, bu şair ve edebiyatçıların birbirleri hakkındaki görüş ve değerlendirmeleri, medih ve hicivleri, şiirde teşbih türleri, vatan ve vatan hasreti, kadın ve aşk, kıskançlık, ırz, kerem, ziyafet, cömertlik ve cömertliğiyle tanınanlar, avcılık, dünya ve zühd gibi geleneksel Arap-İslâm edebiyatının başlıca konularıyla bu konularda tanınmış şiir ve hikemiyattan zengin örnekler yer alır.

Gurerü'l-fevâid Câhiz'in *el-Beyân ve't-tebyîn*'i, İbn Kuteybe'nin *Uyûnü'l-ahbâr*'i, Müberra'din *el-Kâmil*'i gibi edebî-hikemî türün en seçkin örneklerinden sayılır. Bir tefsir çalışması sayılmasa da belirtilen edebî eserlerden farklı olarak temel hedefinin belli başlı kelâmî meselelere dair âyetleri yorumlamak olduğu dikkate alındığında eserin edebî tür içerisinde farklı bir nitelik taşıdığı görülür. Bunun yanında âyetlerin tefsirinde nesir ve şiir birikiminin yoğun bir şekilde kullanılması onu diğer tefsirlerden farklı kılmıştır. Mu'tezilî âlimlerinden pek az eserin günümüze geldiği göz önüne alındığında *Gurerü'l-fevâid*'in, Mu'tezilî tefsir anlayışına ışık tutması bakımından da özel bir değer taşıdığı kabul edilmelidir. Bütün bu özelliklerinden dolayı eser Arap kültürünün gözde kaynaklarından biri sayılarak tarih boyunca geniş bir ilgiye mazhar olmuştur.

Çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları bulunan *Gurerü'l-fevâid* (Brockelmann, I, 704; Sezgin, II, 85) ilk defa Tahran'da (1272), ardından Kahire'de (1325) basılmıştır. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhim, eserin en eski nüshasını (Escorial Library, nr. 145) esas alıp bunu diğer beş nüsha ile karşılaştırarak tahkikli neşrinin yapmıştır (I-II, Kahire 1373/1954). Nâşir, geniş fihristleri de ihtiva eden bu neşrin-

de kendi açıklamaları yanında asıl nüshada bulunan bol miktardaki kenar notalarıyla diğer yazmalarda yer alan önemli bulunduğu hâşiyeleri ve şiirlerin divanlardaki yerlerini göstermiştir.

Gurerü'l-fevâid, ünlü Şîr âlimi ve düşünürü Hâdî-i Sebzavârî tarafından şerhedilmiş (Tahran 1297), Muhsin Âlûşşeyh'in yazdığı *el-Ferâidü'l-ğavâli 'alâ şevâhid-i Emâlî* adlı şerh ise Muhammed Hasan el-Cevâhirî'nin tashih ve ta'likle-riyle basılmıştır (Necf 1966). Eserin Abdurrahman b. Muhammed el-Alâikî tarafından *Gurerü'l-Gurer ve durerü'd-Dürer* adıyla bir telhisi yapılmıştır (Brockelmann, I, 704).

BİBLİYOGRAFYA :

Şerif el-Murtazâ, *Emâlî'l-Murtazâ: Gurerü'l-fevâid ve durerü'l-kalâid* (nşr. M. Ebû'l-Fazl), Kahire 1373/1954, ayrıca bk. nâşirin mukaddimesi, I, 3-26; *Müsned*, IV, 155; İsferyâinî, *et-Tebşir* (Kevserî), s. 58; *Keşfü'z-zunûn*, I, 748; II, 1201; Serkis, *Mu'cem*, I, 1124; II, 1355; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 704; Kehmâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, VII, 81; M. Hüseyin ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, Kahire 1381/1961-62, I, 403-429; Hânâbâ Müşâr, *Fihrist-i Kitâbhâ-yı Çâpi-yi 'Arabî*, Tahran 1344 hş., s. 649; Sezgin, *GAS*, I, 550-551; II, 85; H. Ritter, "Amâlî al-Murtazâ", *Oriens*, II (1958), s. 310.

İSMAİL CERRAHOĞLU

GURLITT, Cornelius (1850-1938)

İstanbul'un Osmanlı yapılarını
rölöve ve fotoğraflarıyla birlikte
ilk defa bir Batı dilinde
yayımlayan sanat tarihçisi.

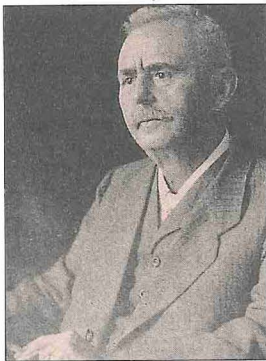
Viyana'da dünyaya geldi; manzara ressamı Louis Gurlitt'in oğlu ve sanat tarihinin başka dallarında yayımları olan Wilhelm Gurlitt'in ağabeyidir. Küçük yaşta iken ailesi Almanya'nın Gotha şehrine göç etti. İlk ve orta öğrenimini burada yaptıktan sonra, Berlin'de Reichstag binasının proje yarışmasında birincilik alan ve Gotha'da yaşayan Ludwig Bohnsted'in tavsiyesi üzerine Berlin Mimarlık Akade-

misi'ne girdi; fakat daha önce pratik kazanmak için bir süre sanat okulunda marangozluk ve dülgelik öğrendi. Akademideki talebeliği sırasında, mimarlık tarihi dersleri veren ve İstanbul camileri hakkında ilk inceleme yazısını yayımlamış kişi olan Friedrich Adler'in etkisi altında kaldı. Bu arada öğreniminin yanı sıra Ludwig Bohnsted'in, 1868'de Viyana'ya gittikten sonra da Emil von Försters'in mimarlık bürosunda çalıştı.

1870-1871 Fransız-Alman Savaşı'na gönüllü katılan Gurlitt, savaştan sonra mimarlık öğretimi hususunda büyük ünü olan Stuttgart'a gitti ve burada, sonraları Alman sanat tarihçiliğinin en önemli kişilerinden biri haline gelen W. Lübke ile yakın dostluk kurdu. Hâtıralarında biz-zat açıkladığı gibi hiçbir dalda öğrenimini sonuna kadar götürmeyen ve dolayısıyla herhangi bir imtihandan geçmeyen Gurlitt burada bir mimarlık bürosu açtı; bu arada bölgedeki yapıları mimarlık tarihi bakımından inceliyor ve arşivlerde araştırmalar yapıyordu. 1879'da Dresden'de yeni kurulan Kunstgewerbe Museum'da çalışmaya başladı. Bir taraftan o yıllara kadar önemsenmeyen halk sanatlarına ait örnekleri topluyor, bir taraftan da Almanya'daki barok sanat üzerinde yaptığı araştırmalarını sürdürüyordu. Bu konuda uzun süreli burslarla Almanya ve Avusturya'da olduğu kadar İtalya, Fransa, İngiltere ve Hollanda'da da incelemeler yaptı. Kendisini barok sanatın tarihini yazanların öncüsü olarak kabul ettiren ve büyük bir şöhrete erişiren kitabı 1887-1889 yıllarında yayımlandı; arkasından da çeşitli ülkelerde aynı konuyu işleyen birçok yayını çıktı.

1895'te Dresden Teknik Üniversitesi'nde kadrosuz profesörlüğe getirilen Gurlitt 1899'da kadrolu profesörlüğe tayin edildi ve burada önceleri küçük sanatlara dair dersler verirken daha sonra mimarlık tarihi, 1902'den itibaren de şehircilik okutmaya başladı. Gurlitt'in hocalığı sırasında üzerinde önemle durduğu husus, öğrencilerinin değişik konularda araştırma yapmaları ve çalışmalarını doktora tezi olarak sunmaları idi. Bu amaçla Osmanlı Devleti'nin o yıllardaki topraklarından Mezopotamya gibi tarihi bölgelerde kazılar yapan Deutsche-Orient Gesellschaft'ın araştırma ekiplerine doktora tezi hazırlamak isteyen birçok öğrencisini kattı.

Gurlitt İstanbul'a ilk defa 1905'te gitti. Prusya elçisi Marschall von Bieberstein'in, buradaki camilerde inceleme yapabilmesi hususunda II. Abdülhamid'den

Cornelius
Gurlitt

gerekli iradeyi alması onun için çok büyük bir avantaj oldu ve böylece rahatlıkla çalışabildiği İstanbul'a birçok defa daha giderek "bu unutulmaz güzellikteki şehrin" mimari ve sanat zenginliklerini ölçmeye, rölövelerini çıkarmaya, fotoğraflarını almaya girişti. Hazırladığı eser, 1907-1912 yılları arasında Berlin'deki E. Wasmuth Yayınevi tarafından formalar halinde yayımlandı ve *Die Baukunst Konstantinopels* adını taşıyan kitap baskısı tamamlandığında biri metin, biri levhalar olmak üzere iki bölüm olarak ciltlenip (levhalar bölümünün bir kısmı iki cilt halinde) piyasaya sürüldü. Fotoğraflar, merkezi Berlin'de bulunan Alman Foto Arşivi tarafından o yılların en mükemmel tekniğiyle çekilmiş, rölöveler ise beraberinde getirdiği Dresden Teknik Üniversitesi'nin öğrencileri tarafından çizilmişti. Ancak bunların hepsinin aynı dikkat ve itina ile kâğıda geçirildiği söylenemez; bugün bazı çizimlerde hata ve eksikliklere rastlanmaktadır. Metin bölümünde de Gurlitt'in, Türk ve İstanbul tarihini yeteri kadar tanımadığı için bazı yanlışlar yaptığı görülür. Meselâ Topkapı'da surların dışında yer alan Dâvud Paşa Kasrı'nın cami olduğunu sanmış, Mahmud Paşa Camii'nin barok üslûptaki son cemaat yeri revaklarının XVIII. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleştirilen bir tamire ait olduğunu farkedemeyerek bunların Fâtihten Sultan Mehmed döneminde İstanbul'a gelen İtalyan ustalarınca meydana getirildiğini ileri sürmüştü, şimdiki Fâtihten Camii'nin 1766 depreminden sonra yeniden inşa edildiğini bilmediği için de binanın XV. yüzyılda Rum mimarı Khristodulos tarafından yapıldığı kanaatinde olduğunu açıklamıştır. Fakat bütün bunlara rağmen eser, İstanbul'un Osmanlı dönemi yapılarını ilk defa rölöve ve fotoğrafları ile birlikte Batılı okuyuculara tanıtmış oluyordu; ayrıca İbrâhim Edhem Paşa'nın milletlerarası Viyana sergisi için hazırladığı, 1871'de basılan *Usûl-i Mi'mârî-i Osmânî*'ye göre de daha iyi bir çalışmanın ürünü idi.

Die Baukunst Konstantinopels'in basımı sırasında Gurlitt Leipzig'de resimli kitaplardan meydana gelen "Die Kultur" başlıklı bir diziyi yönetmeye başlamış ve *Konstantinopel* adlı eserini bu dizinin XXXI ve XXXII. ciltleri olarak yayımlamıştır. Müellif bu kitapta İstanbul'un kültür tarih bakımından tahlilini yaparken Bizans dönemine ağırlık vermiş, Osmanlı sanatını anlatırken de İtalyan ve İran tesirlerini birinci planda tutmuştur. Her şeye rağmen bu küçük kitap da İstanbul'u başkala-

rı tarafından pek denenmeyen bir biçimde tanıtması sebebiyle değer taşımaktadır.

Gurlitt, genel okuyucu kitlesine hitap eden bazı makaleler dışında (meselâ "Konstantinopel und türkische Kunst", *Westermanns Monatshefte* [Leipzig 1908], nisan ve mayıs sayıları) Türk sanatıyla ilgili birkaç ilmî yazı daha yayımlamıştır. Edirne'deki Türk eserlerine dair makalesi bunların başında gelir ("Die Bauten Adrianopels", *Orientalisches Archiv*, sy. 1 [Leipzig 1910-1911], s. 1-4, 51-60). Çok kısıtlı bir süre içinde acele ile yapılan bu çalışma, Osmanlı dönemi Türk mimarisinin Edirne'deki örneklerini ilk defa tanıtan yazıdır. Bunu, eski resim ve gravürlerin yardımıyla İstanbul'un XVI. yüzyıldaki tarihî topografyasını incelediği ve aynı dergide yayımladığı "Zur Topographie Konstantinopels im XVI. Jahrhundert" (sy. 2, s. 1-9, 51-65) başlıklı makalesi ve onu da İznik'teki Osmanlı dönemi Türk mimarisinin ilk örnekleri üzerine kalem aldığı, yine aynı dergide yayımlanan "Die islamitischen Bauten von Iznik-Nicea" (sy. 3, s. 49-60) adlı araştırması takip etmiştir. Gurlitt'in İstanbul hakkındaki eserlerinden pek az tanınan bir tanesi de şehrin geç antik dönemden kalan Çemberlitaş, Arcadius sütunu gibi hâtıra anıtlarına dair broşürüdür (*Antike Denkmalsäulen in Konstantinopel*, München 1909 [?]).

Türkiye ve İstanbul hakkındaki çalışmalarından sonra Balkan ülkeleriyle meşgul olan Gurlitt, I. Dünya Savaşı yıllarında bir taraftan Dresden'in şehir planı üzerinde yaptığı çalışmalarla şehircilğe dönerken bir taraftan da savaş içinde tarihî eserlerin korunması konusunda konferanslar vererek yayımlar yapmıştır. Ayrıca Zagreb ve Düsseldorf'un şehir planlamalarına da katkıda bulunmuştur.

İlim adamlarının belli bir yaştan sonra emekliye ayrılması gerektiği görüşünü taşımasına rağmen emekli olduğunda (1920) "sevgili öğrencilerinden kopmanın kendisine çok dokunduğunu" itiraf eden Gurlitt daha uzun yıllar yaşamış ve Berlin'de ölmüştür. Ölümünden bir süre önce, Türk sanatına yaptığı hizmetler göz önünde tutularak Türk Tarih Kurumu'na şeref üyesi seçilmişti.

BİBLİYOGRAFYA :

J. Jahn, "Cornelius Gurlitt", *Die Kunstgeschichte der Gegenwart in Selbstdarstellungen*, Leipzig 1924, s. 1-32 (kendi ağzından hayat hikâyesi); Semavi Eyice, "Gurlitt, Cornelius", *DBİst.A*, İstanbul 1993, III, 432-434.

SEMAMİ EYİCE

GURLULAR

(الغوريون)

Horasan, Afganistan
ve Kuzey Hindistan'da hüküm süren
bir İslâm hânedanı
(1000-1215).

Herat'ın doğu ve güneydoğusunda bulunan Orta Afganistan'ın dağlık bölgesiyle Gürcistan'ın (Garşistan) güneyi, Cüzcân, Ferahrûd, Herîrûd ve Murgap nehirlerinin yöresindeki topraklara Gür denilirdi. Burası Şensebânîler'in (Gurlular) yurdu idi. Gazneli hâkimiyeti sırasında küçük bir kabilenin reisi olan Şensebânî'nin emîrleri önce Gur toprakları üzerinde siyasî hâkimiyetlerini kurdular, daha sonra nüfus sahalarını giderek genişlettiler ve nihayet XII. yüzyılda büyük bir güce sahip oldular.

Şensebânî hânedanının ilk dönem tarihi, efsaneler içinde kaybolmuştur. O bölgede yaşamış bir tarihçi olan Minhâc-ı Sirâc Cüzcânî, Gıyâseddin Muhammed b. Sâm'ın saray şairi Fahreddin Mübârek Şah Merverrûzî tarafından yazılan manzum *Nisâbnâme*'ye dayanarak Şensebânîler'in İran'ın efsanevi ve zalim kralı Dahhâk'ın soyundan geldiğini, Dahhâk'ın Arap menseli olduğunu ve bundan dolayı Arap olmayan bölgelerde torunlarının Tâzî (Tâzikler) olarak bilindiğini kaydeder. Dahhâk'ın hâkimiyetine daha sonra İran'da krallık makamına geçecek olan Feridun tarafından son verilmesi üzerine torunları, zaman içinde gittikçe çoğaldıkları Gur'un erişilmez dağlık bölgelerine sığındılar. Cüzcânî bunların Hz. Ali zamanında müslüman olduklarını söyler.

Utbi ve Beyhaki'ye göre Gur halkı genel olarak hak dinlerine inanmaktaydılar. Bununla beraber Herîrûd'un yukarı kısmındaki Âhengerân'ın reisi olan Muham-

Gurlular

